

BUXGALTERIYA HISOBI SHAKLLANISHI VA HOZIRGI DAVRDAGI HOLATI

Chernova Tatyana Alekseevna

*Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, "O'zbek tili va adabiyoti" kafedrası o'qituvchisi
chernovatatyana@sies.uz*

Xudoyberdiyeva Sarvinoz Islom qizi

*Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
sarvinozxudoyberdiyeva16062@gmail.com*

Ravupova Maxliyo Daminovna

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada buxgalteriya hisobi, uning paydo bo'lish evolyutsiyasi va hozirgi holati haqida ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *buxgalteriya, hisobot, soliq, xo'jalik, korxonalar, schyotlar, statistika, moliya.*

Ma'lumki, hisobot, korxonalar, birlashma, uyushma, konsern, korporatsiya, aksiyodorlik jamiyati va shu kabilarning o'tgan vaqt ichidagi ishlari natijalari va sharoitlari to'g'risidagi ma'lumotlar majmui bo'lib, u xo'jalik faoliyatini tahlil, nazorat qilish va boshqarish maqsadida tegishli subyektlarga topshiriladi. Hisobot axborotlari sotilgan mahsulot, ish va xizmatlar, ularning ishlab chiqarish xarajatlari, xo'jalik mablag'lari va ularning tashkil bo'lish manbalari, ishning moliyaviy natijalari, soliqqa tortish va dividendlar to'g'risidagi ma'lumotlarni o'z ichiga oladi. Shu o'rinda buxgalteriya hisobi qachon paydo bo'lgan degan savol vujudga keladi.

Buxgalteriya bu ancha yillardan beri mavjud bo'lgan tushuncha hisoblanadi. Buxgalteriya hisobi fan sifatida qachon shakllanganligi shu soha vakillarini qiziqtirishi tayin. Odatda bu borada uchta javobni uchratishimiz mumkin.

Birinchisi: buxgalteriya hisobi 3000 yil oldin odamlar jarayonlarni ro'yxatga olishni (natural shaklda) boshlagan paytdan boshlab;

Ikkinchisi: 500 yil oldin italyan matematigi Luka Pacholining (1445-1515 y.) "Schyotlar va yozuvlar haqida traktat" kitobining nashrdan chiqishi bilan yuzaga kelgan;

Uchinchisi: 100 yil oldin, buxgalteriya hisobi sohasida birinchi nazariy qarashlar paydo bo'lgan davrdan yuzaga kelgan. Shu sababli, bu tortishuvlarning haligacha

yakuniga etilmagan. Biz uning ilk ko'rinishlari qachon yuzaga kelganligi haqida taxminlar asosidagina xulosa chiqarishimiz mumkin.

Buxgalteriya hisobi fan sifatida shakllanishidagi evolyutsion jarayonning sistematik tuzilishini quyida ko'rishimiz mumkin:

1-davr. Natural davr (eramizdan oldingi 4000 yildan bizning eraning 500 yiliga qadar bo'lgan davrni o'z ichiga olishi olimlar tomonidan belgilangan). Ya'ni, bu ilk xo'jalik jarayonlarining ro'yxatga olinishi bilan xarakterlanadi. Xo'jalik jarayonlarining ro'yxatga olinishi esa yangi bir jarayonni yuzaga keltirganki bu jarayon qiymat davriga o'tishni belgilab bergan.

2-davr. Qiymat davri. (bizning eraning 500 yilidan 1300 yiliga qadar bo'lgan davrni o'z ichiga oladi) Ushbu davr pulni o'ylab topilishi va muomila vositasiga aylanishi bilan belgilanadi. Shu paytga qadar xo'jalik jarayonlari naturada o'lchangan bo'lsa endilikda unga parallel ravishda qiymatda ham baholashga o'tildi. Qiymat ifodasini yuzaga chiqishi buxgalteriya hisobida patrimonial va kameral hisobni shakllantirdi. patrimonial hisobda mulkka egalik birinchi o'riga qo'yilsa, kameral hisobda uning kiringa olinishi yoki hisobdan chiqarilishi xarakterlangan. Pul patrimonial hisobda qiymat o'lchovi vositasi sifatida, komeral hisobda to'lov vositasi sifatida qaraladigan bo'ldi.

3-davr. Ikki yoqlama yozuv davri. (Ushbu davr 1300-1850 yillarni qamrab oladi.) Bu davrda xo'jalik jarayonlarining ommalashuvi, murakkablashuviga mos ravishda oddiy yozuvdan ikki yoqlama yozuvga o'tish zaruriyatining yuzaga kelishi bilan xarakterlanadi. Hisob yozuvlariga katta urg'u berilganligi ham ushbu davrga xos. Bu davrda buxgalteriya hisobida dastlabki schyotlar rejasi ishlatila boshlandi.

4-davr. Nazariy-amaliy davr (ushbu davr 1850-1900 yillar oralig'ini egallaydi). Bu davrga kelib xo'jalik jaryonlariga huquqiy maqom shakllandi. Natijada jaryonga ham iqtisodiy jihatdan, ham huquqiy jihatdan yondashuvlar belgilandi. Schyotlar rejasining differentsiyasi boshlandi, shakllariga ahamiyat qaratildi, balans, foyda, tannarx, ishlab chiqarish va muomala xarajatlari tushunchalari shakllandi. Buxgalteriya hisobi butun reallikni baholashni qamrab oldi. Buxgalteriya hisobi butun jarayonni suratga oladigan, rengenometriya qiladigan elementga aylandi.

5-davr. Ilmiy davr. (Ushbu davr 1900 – 1950 yillarni o'z ichiga oladi). Bu davrda asosiy e'tibor mahsulot ishlab chiqarish xarajatlariga va mahsulot tannarxini to'g'ri aniqlash, xarajatlarning jadalligi bilan ajralib turadi. Kalkulyatsiyalash tartibi ham ushbu davrga xos. Mahsulotning ishlab chiqarish va to'liq tannarxini aniqlash, smeta qiymati tushunchasi, direkt kost, standart kost usullari, to'g'ri va egri xarajatlar ushbu davrning eng muammoli masalasiga aylangan. Boshqaruvning har bitta

funksiyasini ajratish, soliqqa tortish masalalarida buxgalteriya hisobini o'ta va aniq tizimi yaratildi. Buxgalteriya hisobini ishlab chiqarish hisobiga alohida urg'u berildi. Boshqaruv va moliyaviy hisobning tarkiblanishiga o'tish davri boshlandi.

6-davr. Hozirgi davrni o'z ichiga oladi. Bu davr 1950 yildan hozirgi kunga qadar bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Xalqaro standartlarning qabul qilinishi bilan xarakterli bo'lgan ushbu davr buxgalteriya hisobining rivojlanishida o'ziga xos revolyutsiya davri bo'ldi deyish mumkin. Buxgalteriya hisobi, mulk egalari, jamoat, davlat manfaatlar bo'yicha o'zining aniq javoblariga ega bo'ldi.

Buxgalteriya hisobi — korxonalar (tashkilot, muassasa)ning hisobot davri (oy, chorak, yil)dagi mablag'lari holati va xo'jalik-moliyaviy faoliyatini ifodalovchi ko'rsatkichlar tizimi bo'lib, bu buxgalteriya hisobi ma'lumotlari bo'yicha tuziladi. Buxgalteriya hisoboti statistika va operativ hisobotlari bilan birgalikda moliyaviy hisobotning tarkibiy qismini tashkil etadi. Davriyligiga ko'ra Buxgalteriya hisoboti chorak, yarim yil, 9 oy va bir yil uchun tuziladi. Maqsadiga ko'ra ichki va tashqi turlarga bo'linadi. Ichki Buxgalteriya hisoboti korxonalar va uning tarkibiy bo'linmalari faoliyatini tahlil etish hamda boshqarishga xizmat qiladi. Tashqi Buxgalteriya hisoboti korxonaning moliyaviy holati haqida axborotlar oladigan boshqaruv hamda nazorat idoralariga beriladi. Hajmiga ko'ra dastlabki (korxonalar tomonidan joriy buxgalteriya hisobi ma'lumotlariga ko'ra) va jamlanma (statistika muassasalari tomonidan hududiy tamoyillarga ko'ra) Buxgalteriya hisoboti ga bo'linadi.

1997-yil 1-yanvardan Buxgalteriya hisoboti qamraydigan ma'lumotlar doirasi (buxgalteriya balansi, moliyaviy faoliyat haqida hisobot, kreditorlik va debitorlik qarzdorligi haqida ma'lumotnoma, asosiy vositalar harakati, pul oqimlari, o'z kapitali to'g'risidagi hisobotlar va boshqalar)ni O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi belgilaydi. Buxgalteriya hisoboti ning belgilangan muddatda topshirilishi va majburiyligi ularga qo'yiladigan asosiy talabdir. Korxonalar yillik Buxgalteriya hisoboti ni yakunlangan yildan keyin 15-fevraldan (chet el investitsiyalari ishtirokidagi korxonalar 1-martdan), choraklik Buxgalteriya hisoboti ni chorak tugagach, 25 kundan kechikmay mulk egalari, korxonalar joylashgan hududdagi davlat statistika idoralariga, davlat soliq inspeksiyalariga va boshqa davlat organlariga topshirishlari shart.

Buxgalteriya hisobini takomillashtirishda, eng avvalo, rivojlangan mamlakatlardagi buxgalteriya hisobi tizimidan keng foydalanish lozim. Mamlakatimizda amal qilib kelayotgan buxgalteriya hisobi tizimini xalqaro andozalar va me'yorlar talablari darajasida tashkil etish davr talabi hisoblanadi. Xorijiy davlatlar amaliyotida buxgalteriya hisobi quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- boshqaruv hisobi;
- moliyaviy hisob;
- soliqlar hisobi.

Boshqaruv hisobi o'zida shunday hisob ma'lumotlarini jamlaydiki, bu ma'lumotlar faqat korxonaning o'zida boshqaruv uchun zarurdir. Boshqaruv hisobi ishlab chiqarish xarajatlari hisobi va tannarxni kalkulyatsiya qilish bilan birga, u mavjud holatni tahlil etish, qaror qabul qilish, kompyuterlar va texnologik dasturlardan foydalanish, resurslardan foydalanish va tannarxning shakllanishini 12 boshqarish, xarajatlarning me'yordan chetga chiqishini tahlil etish va boshqalarni qamrab oladi. Boshqaruv hisobi ma'lumotlarida ma'lumotlarni tez olish, o'qish va ulardan foydalanib, operativ boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkoniyati bo'lishi kerak. Moliyaviy hisob shunday ma'lumotlarni o'zida mujassam etadiki, ushbu ma'lumotlar nafaqat korxonada faoliyatiga rahbarlik qilishda foydalaniladi, balki tashqi foydalanuvchilarga ham tegishli ma'lumotlar taqdim qilinadi. Moliyaviy hisob axborotlarni umumlashtirish va sintez qilishga yo'naltirilgan. U ba'zi bir davr uchun korxonada foydasini tezkor aniqlashga, korxonaning aktivlari va passivlarini hisobot balansi shaklida umumlashtirishga, korxonaning mulkiy va moliyaviy holatini ta'riflashga imkon beradi. Soliqlar hisobi korxonada, tashkilot va muassasalarda soliqlar va yig'imlarni o'z vaqtida va to'g'ri hisobga olish, soliq imtiyozlarini qo'llash hamda ularni o'z vaqtida byudjetga o'tkazilib borilishini ta'minlab beruvchi buxgalteriya hisobi turidir. Soliq hisobi o'z usullari yordamida soliq va yig'imlar, ularning obyekti, subyektlari va soliqqa tortish bazasini, to'lash muddatlarini aniqlab beradi.

Buxgalteriya hisobi va boshqaruv hisobining asosiy farqi shundaki, boshqaruv hisobi, buxgalteriya hisobidan tashqari, rejalashtirish va tahlilni ham o'z ichiga oladi, bu yaxshi tashkil etilgan mustaqil intizomdir, chunki buxgalteriya hisobining o'zi bilan bir qatorda tahlil, rejalashtirish, prognozlash va boshqalarni o'z ichiga oladi. Bugungi kunda buxgalteriya hisobi va auditni tartibga solish bo'yicha davlat funksiyalarining bir qismini professional hamjamiyatga topshirmoqda va buxgalteriya hisobini qonuniy qo'llab-quvvatlash tizimi soddalashtirildi. Zamonaviy buxgalteriya modelini yaratish - korxonalarda tashqi moliyaviy va ichki boshqaruv hisobi - birinchi navbatda buxgalteriya hisobi, audit va iqtisodiy tahlil kabi muhim funksiyalarni takomillashtirish zarurligini anglatadi. Natijada, buxgalteriya ma'lumotlari, ayniqsa ishlab chiqarish bo'linmalarining va umuman korxonaning ish faoliyatini kuzatish, tahlil qilish va baholash uchun analitik ma'lumotlar shakllanadi va ishlatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Жуманиёзов Х., Собирова М., Нигманова У. Глобаллашув асослари. –Т.: 2015.
2. Karimov M., Turgunov A. va boshqalar. Axborot xavfsizligi asoslari. –Т.: 2013.
3. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Аxbоротномаси. –Т.: 2003.
4. Алоқа ва аxbоротлаштириш соҳасида аxbорот хавфсизлиги: атамалар ватаърифлар. Тармоқ стандарти:
4. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. -Т.: Davlat ilmiy nashiryoti, 2000.
5. Гаффарова Г. Аxbорот ва аxbоротлаштириш жараёнларининг фалсафий-методологик муаммолари. Фалс. фан. номз. дис. –Тошкент, 2008.
6. Otamuratov S. Globallashuv va milliy-ma'naviy havfsizlik. –Т.: 2013.
7. Darslik / A.A. Karimov, J.E. Kurbanbayev, S.A. Jumanazarov; – Т.: “Iqtisod-Moliya”, 2020. В
8. https://uz.wikipedia.org/wiki/Buxgalteriya_hisoboti
9. Чернова, Т. А., & Норбоева, Д. Д. (2020). Восточные реалии в повести Михаила гара «Золотая пыль махалли». Архивариус, (3 (48)), 90-92.
10. Чернова, Т. А. (2020). Диалог культур как основа толерантности в современном обществе. In Colloquium-journal (No. 33 (85), pp. 71-73). Голопристанський міськрайонний центр зайнятості.
11. Чернова, Т. А., & Хамраева, Д. А. (2021). РАЗВИТИЕ НАВЫКОВ УСТНОЙ И ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ НА ЗАНЯТИЯХ РУССКОГО ЯЗЫКА В УЗБЕКСКИХ ГРУППАХ. ББК 81.025. 7Я 43 А 520, 48.
12. Чернова, Т. А., & Норбоева, Д. Д. (2019). «ЧЕЛОВЕЧНОСТЬ» В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ РУССКОЯЗЫЧНЫХ ПИСАТЕЛЕЙ УЗБЕКИСТАНА. In Экология языка и речи (pp. 245-250).
13. Chernova, T. (2020). THE IMAGE OF ISKANDER IN MODERN RUSSIAN-LANGUAGE LITERATURE. Интернаука, (24-2), 56-57.